

міністерств і центральних установ республіки про розвиток науки і нової техніки в Українській РСР.

Надійшла до редколегії 11.11.2013

УДК 94(477): 061.22

Н. М. Кушлакова

Західнодонбаський інститут Міжрегіональної академії управління

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ВИНИКНЕННЯ ХАРКІВСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ ІМПЕРАТОРСЬКОГО РОСІЙСЬКОГО ТЕХНІЧНОГО ТОВАРИСТВА ТА ЗАКОНОДАВЧІ ОСНОВИ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено соціально-економічні умови виникнення Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства (ХВ ІРТТ). Вивчено нормативно-правову базу відкриття відділення. З'ясовано значення Харківського відділення РТТ для розвитку південного регіону Росії.

Ключові слова: Російське технічне товариство (РТТ), Харківське відділення імператорського Російського технічного товариства (ХВ ІРТТ), інструкція, засновники, технічна інтелігенція

Исследованы социально-экономические условия возникновения Харьковско-го отделения Императорского Русского технического общества (ХО ИРТО). Изучена нормативно-правовая база открытия отделения. Выяснено значение Харьковского отделения ИРТО для развития южного региона России.

Ключевые слова: Русское техническое общество (РТО), Харьковское отделение Императорского Русского технического общества (ХО ИРТО), инструкция, основатели, техническая интеллигенция.

Social and economic conditions of occurrence of Kharkov department by Imperial Russian Technical Society (KD IRTS) are investigated. The normative and legal base of department opening is investigated. The value of Kharkov department by IRTS for development of southern region of Russia is found out.

Key words: Russian Technical Society (RTS), Kharkov department of Imperial Russian Technical Society (KD IRTS), the instruction, founders, technical intelligency.

Друга половина XIX ст. була періодом активного розвитку російської науки, характерною рисою якого стало формування організацій, що створювались з метою консолідації передової наукової думки та поширення й популяризації наукового знання, про що й наголошує у своїй роботі А. Д. Степанський: «Неизмеримо выросло количество организаций, появилось много новых видов обществ, повысилась их активность, увеличился круг форм и методов работы» [18, с. 19]. Після впровадження реформ 60-х років на теренах Російської імперії швидкими темпами з'являються різноманітні вчені товариства: якщо в середині століття їх було 20-25, то на початку вісімдесятих років їх кількість становила близько 200, а в кінці 90-х років зросла до 340 товариств [1, с. 293]. Причому слід

звернути увагу на те, що в кінці XIX ст. наукові товариства створювались уже не лише в Петербурзі та Москві, а й у багатьох губернських і навіть повітових містах [2, с. 234]. Чільне місце серед такої великої кількості громадсько-наукових об'єднань займали науково-технічні товариства, що створювались з метою сприяння розвитку тієї чи іншої галузі наукового знання. *«Усиление деятельности ученых обществ в пореформенную эпоху, – наголошує О. В. Соболева, – выразилось прежде всего в возникновении нового типа подобных организаций – научно-технических обществ. Эта разновидность обществ была вызвана к жизни запросами развивающейся промышленности и стремлением передовых ученых и инженеров создать объединения, способные удовлетворить эти запросы»* [17, с. 143]. За підрахунками А. Д. Степанського, який започаткував систематичні дослідження діяльності громадсько-наукових об'єднань, станом на початок 1905 р. в Російській імперії налічувалось більше 10 науково-технічних товариств [18, с. 44].

Першим науково-технічним товариством, яке об'єднало у своєму колі представників промислової буржуазії та передову технічну інтелігенцію, вважається Російське технічне товариство (РТТ), створене в Санкт-Петербурзі в 1866 році за ініціативою вчених та представників інженерної думки. Історію створення та діяльності РТТ розглянув в своїй роботі М. Г. Філіппов, акцентуючи увагу лише на об'єднаннях інженерів і техніків, які знаходились в Петербурзі [23]. Останнім часом в сучасній історіографічній літературі з'явилась низка робіт відомих вчених сучасності [3, 14–16, 19] та молодих науковців [7, 9-10, 13, 24], у яких відтворено історію створення та діяльності інженерних зборів і товариств не лише в Петербурзі, а й в інших містах Російської імперії. Історію перших інженерних зборів і товариств Російської імперії розкрито в роботі В. С. Савчука, який дослідив перші спроби інженерної еліти міст Миколаєва та Одеси з об'єднання інженерів Півдня Росії [15]. Саме в Одесі в 1864 р. розпочало свою діяльність Товариство інженерів, техніків та архітекторів, яке було створено з метою:

«1. Содействовать обмену мнений по вопросам строительного искусства, механики и горного дела.

2. Содействовать приобретению и обновлению знаний по предметам строительного искусства, механики и горного дела.

3. Служить соединительными средствами и знаниями общественным и частным интересам населения Южного края России по вопросам строительным» [21, арк. 1].

Пізніше в 1866 р. розпочало свою діяльність Російське технічне товариство (РТТ), яке відповідно до Статуту мало на меті *«содействовать развитию техники и технической промышленности в России»* [22]. Як бачимо, перші інженерні товариства ставили перед собою близькі за змістом і напрямом діяльності цілі.

Вирішувати поставлені задачі РТТ планувало шляхом реалізації таких заходів: «1) чтения, совещания и публичные лекции о технических предметах; 2) распространение теоретических и практических сведений посредством периодических и других изданий; 3) содействие к распространению технического образования; 4) предложение к разрешению технических вопросов, особенно интересующих отечественную промышленность с назначением премий и медалей за лучшее решение их; 5) устройство выставок мануфактурных и заводских изделий; 6) исследование заводских и фабричных материалов, изделий и особенных употребительных в России способов работы как по собственному избранию общества,

так и по запросам других обществ и частных лиц; 7) учреждение технической библиотеки и, по мере средств, химической лаборатории и технического музея; 8) посредничество между химиками и лицами, нуждающимися в их услугах; 9) содействие к сбыту малоизвестных туземных произведений; 10) ходатайство пред правительством о принятии мер, могущих иметь полезное влияние на развитие технической промышленности в России» [22].

Активна діяльність Російського технічного товариства та бурхливий розвиток промисловості в державі в цілому сприяв створенню та відкриттю низки відділень РТТ в різних регіонах Російської імперії. Протягом першого року діяльності виникають перші відділення РТТ у Тифлісі, Іркутську, Єкатеринбурзі (1867 р.).

Для впорядкування процедури відкриття відділень РТТ в засіданні загальних зборів 1-го березня 1867 р. було затверджено «Основания для открытия отделений Русского технического общества в губерниях», в яких наголошувалось, що «1) *Отделения Русского технического общества, открываемые на основании примечания к §3 Высочайше утвержденного устава, в действиях своих руководствуются сим уставом и отдельных уставов не имеют; необходимые же, по местным обстоятельствам, отклонения от устава, подробности устройства отделений и проч. определяются, согласно с тем же примечанием, особыми инструкциями, утвержденными Общим собранием членов в С.-Петербурге,*

2) Проекты означенных выше инструкций составляются теми членами Общества, которые изъявят желание принимать постоянное участие в трудах нового отделения и утверждаются общим собранием, если в них нет ничего, противоречащего уставу; за тем Совет приступает немедленно к ходатайству об открытии отделения и, по получении разрешения, извещает о том членов онаго» [12, с. 51].

Якщо перші відділення РТТ відкривались в адміністративних центрах Російської імперії, то пізніше цей процес охопив промислово важливі регіони держави: Кавказ (нафта), Донбас (кам'яне вугілля), Кривбас (залізна руда) та ін. На цей факт звертає увагу у своїй монографії М. Г. Філіппов: «*Насущная потребность в удовлетворении запросов промышленности в связи с местными условиями производства и отсутствием специальных государственных учреждений, где подобные проблемы могли бы найти полное разрешение, послужили причиной открытия нескольких отделений на юге России...*» [23, с. 35].

Одним з таких відділень, що виникли на Півдні Російської імперії, було Харківське відділення Імператорського Російського технічного товариства (ХВ ІРТТ), історія створення відкриття та діяльності якого стала предметом даного дослідження, результати якого викладено нижче. В процесі наукового пошуку ми мали на меті дослідити соціально-економічні умови виникнення ХВ ІРТТ, розглянути нормативно-правову базу відкриття відділення, з'ясувати значення Харківського відділення ІРТТ для розвитку південного регіону Росії.

Для відкриття відділення Імператорського Російського технічного товариства саме в Харкові, а не в іншому місті Півдня Російської імперії існувало декілька вагомих причин:

- по-перше, розвиток фабрично-заводської, а особливо кам'яновугільної промисловості породив низку технічних проблем, для практичного вирішення яких була необхідна спеціальна установа, «...где подобного рода вопросы могли бы надти себе полное разрешение и тем самым способствовали бы дальнейшему развитию и преуспению еще юной промышленности юга России» [6, с. 123].;

- по-друге, розвиток промисловості південного краю був обумовлений, в першу чергу, відкриттям родовищ корисних копалин: вугілля, залізної руди, солі тощо. Дослідити ці природні багатства, вказати шляхи та засоби для їх експлуатації на користь суспільства могла б окрема організація, якої, на жаль, не існувало.

Такі й аналогічні мотиви стали потужним стимулом до відкриття відділення Імператорського Російського технічного товариства в Харкові – центрі північної частини Півдня Росії.

Ініціаторами створення регіонального відділення Російського технічного товариства в Харкові виступили представники технічної інтелігенції міста в кількості 28 осіб. Завдяки віднайденим в процесі наукового пошуку матеріалам нам вдалося відновити цей процес досить детально.

Харківське відділення Імператорського Російського технічного товариства отримало офіційний дозвіл на відкриття та затверджену інструкцію 5 грудня 1879 р., а розпочало свою діяльність першими зборами засновників 24 квітні 1880 р. Але підготовча робота та вирішення організаційних питань зайняли набагато більше часу, ніж сподівались ініціатори та засновники товариства. Восени 1878 р. в Харкові ведеться активна робота з вирішення останніх організаційних питань. Затримка сталася з об'єктивних причин – ініціатора відкриття відділення не було в Харкові: *«Вследствие моего трехмесячного отсутствия из Харькова, я не имел возможности хлопотать об открытии отделения нашего общества раньше теперешнего времени. Дело однако не стало за мною, желающих находится... В скорое время с помощью проф. Борисяко статья будет напечатана в местной газете, и с тем начинается подпись и рассуждение об инструкции, которая уже подготовлена. Вслед за тем инструкция будет разумеется прислана в Совет для утверждения. Для успеха подписи непременно нужно иметь несколько экземпляров устава и бланков прошения; поэтому покорнейше прошу Вас нельзя ли мне прислать оных как можно пораньше для раздачи желающим...»* [7, л. 2].

З вищенаведеного документа очевидно, що інструкція для Харківського відділення вже була практично підготовлена в листопаді 1878 р., а для складання списку членів товариства не вистачало офіційних паперів – бланків клопотання та Статуту ІРТТ. На вирішення цих організаційних питань знадобилось практично більше року.

Ініціаторами й найбільш активними та діяльними виявились члени Імператорського РТТ Микола Степанович Авдаков та Володимир Віттович Димман, які проживали в Харкові й прагнули створити в своєму регіоні науково-технічне товариство. Про це наголошується у звіті ХВ РТТ за перший рік його діяльності: *«благодаря энергии 2-х лиц, Н.С. Авдакова и В. В. Дыммана, была ими составлена инструкция, каковая 5 декабря 1879 года и утверждена Общим собранием членов Спб. Императорского Русского технического общества, а 24 апреля 1880 года последовало открытие отделения»* [5, с. 124].

Микола Степанович Авдаков (1847 — 1915) – гірничий інженер, один з лідерів російської монополістичної буржуазії. Димман Володимир Віттович (1825 – 1903) – інженер шляхів сполучення, інспектор Курсько-Харківсько-Азовсько-Севастопольської та Рибисько-Бологівської залізниць.

Саме вони розробили інструкцію для Харківського відділення Російського технічного товариства, згуртували навколо себе осередок засновників й направили клопотання Харківському губернатору Віктору Вільгельмовичу фон Валю (26-й губернатор Харківської губернії, 1879-1880 рр.). У відповідь на подане клопо-

тання Харківський губернатор на початку травня 1879 р. направив посвідчення, видане М. С. Авдакову та В. В. Димману : *«Вследствие поданного мне гг. Правительственным инспектором К-Х-А ж\д инж-ДСС Дымманом и Представителем Горного и Промышленного общества в России гор. инж. Авдаковым заявления о том, что они, а также поименованные в приложенном при заявлении списке двадцать шесть инженеров техников и промышленников, желают ходатайствовать, в установленном порядке, об учреждении в г. Харькове Отделения ИРТО, дано это удостоверение в том, что к открытию отделения этого общества в г. Харькове со стороны моей препятствия не встречаются; в чем подписью и приложением печати свидетельствую.*

Г. Харьков. Мая 3 дня 1879 года. » [11, л. 5].

Лише після отримання дозволу місцевого керівництва засновники Харківського відділення 23 липня 1879 р. направили до Ради Імператорського Російського технічного товариства лист-клопотання: *«Мы, нижеподписавшиеся, действительные члены ИРТО, просим об исходатайствовании разрешения к открытию в г. Харькове ХО ИРТО и представляем при сем удостоверение местного Начальства о неимении с его стороны к тому препятствий и проект Инструкции ХО на утверждение общего собрания гг. членов общества; - прилагая Инструкцию ХО, мы в то же время предоставляем Совету общества изменить те пункты ее, которые почему-либо будут признаны им неудобными или могут замедлить разрешение к открытию отделения в г. Харькове. Июля 23 дня 1879 года»* [11, л. 3]. До листа додавались вищевказане посвідчення Харківського губернатора й список осіб, які виступили засновниками Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства:

«Список

лиц, выразивших желание быть учредителями ХО ИРТО

Н. С. Авдаков – гор. Инж., представитель Французского горного и промышленного общества в России

А. Е. Бетулинский - ИПС, гл. Инж. К-Х-А ж\д

Э. Бальвей – механик

А. В. Блинов – губернский механик в г. Харькове, инж-тех,

П. Д. Давыдов – угле промышленник

В. В. Дымман – ИПС, Правительственный инспектор К-Х-А и Константиновской ж\д

П. Н. Горлов – горн. инж., Управляющий Южно-Русским каменноугольным обществом

Е. С. Гордиенко – Г-н Председатель Харьковской подкомиссии Вы-ше Утв. Комиссии для исследования ж\д дела в России

М. Е. Гордиенко – кандидат физ.-мат ф-та

А. М. Жданов – технолог

Н. А. Зилов – ИПС, Управляющий К-Х-А и Константиновской ж\д

В. А. Иванов – ИПС, Управляющий К-Х-А и Константиновской ж\д

А. И. Кравцов – технолог 1-го разряда

Н. Д. Лапчинский – ИПС, техник службы подвижного состава К-Х-А ж\д

М. К. фон-Мейер – инж-тех

А. Ф. Мевуус – горный инж.

Д. И. Рынин – инж-тех, Директор Хар. рафинадного завода

Е. Семенов-Крамаревский – строитель телеграфа ж\д

Н. Н. Рагозинский – технолог Х. раф. завода

Н. Ю. Савицький – ИПС, начальник движения К-Х-А ж\д

А.Таскин – горный инженер, окружной инж. Донецкого каменноугольного округа

А. Ф. Трунов – ИПС, помощник инспектора К-Х-А ж\д

И. О. Фесенко – кандидат физ.-мат ф-та

Шейерман – угле промышленник

П. О. Шванк – гражданский инженер, Харьковского газового завода

М. И. Яшевский – гор. инж, управляющий Ясиновским рудником

М. Хлибников – ИПС, Заместитель управляющего К-Х-А ж\д

Л. П. Янчевский – ИПС, помощник главного инженера К-Х-А ж\д» [11, л. 4].

В засіданні загальних зборів членів Російського технічного товариства 5 грудня 1879 р. було розглянуто й затверджено з незначними поправками розроблену інструкцію для Харківського відділення.

Хоча державні інституції до наукових об'єднань ставились більш приязно, ніж до просвітницьких, все ж наступним кроком за процедурою було звернення до Міністерства внутрішніх справ за дозволом на відкриття будь-якого наукового товариства. Тому відповідно до «Оснований» [12] Рада ІРТТ на підставі одностайного рішення загальних зборів членів технічного товариства підготувала щодо відкриття відділення у Харкові клопотання (№395 від 05.12.1879 р.) до МВС: «Члены ИРТО, проживающие в Харьковской губ., в числе двадцати восьми лиц, обратились в Совет общества с просьбой об исходатайствовании у Правительства разрешения на открытие в городе Харькове отделения ИРТО, под названием Харьковского.

По докладу о сем, Общее собрание гг. членов общества, в заседании 5 декабря сего года, утвердив представленную для предполагаемого отделения Инструкцию, постановило: на основании примечания к §3-му, Выше утв в 22 день апреля 1866 года устава Общества, войти с ходатайством к Правительству о разрешении открыть в г. Харькове вышеупомянутое отделение Общества...» [11, л. 9].

Відповідь на вказане клопотання надійшла до Ради ІРТТ в листі за № 5039 від 21 березня 1880 р.: «Хоз. Деп. имеет честь уведомить Совет ИРТО, что МВД разрешено учреждение в г. Харькове отделения сказанного общества, под наименованием «Харьковского», - о чем и сообщено, вместе с сим, Харьковскому губернатору за № 2068» [11, л. 14].

Як наголошувалось вище, одним з найбільш активних засновників Харківського відділення був Димман В.В., тому й не дивно, що саме йому адресувався лист секретаря ІРТТ за № 222 від 05.04.1880 р., в якому він повідомляє про дозвіл Міністерства внутрішніх справ на відкриття відділення в Харкові: «М.Г. Владимир Виттович

... г. Министр ВД разрешил учреждение в г. Харькове отделения ИРТО, о чем и сообщено Департаментом Харьковскому Губернатору за №2068.

Уведомляя Вас об этом и препровождая при сем утвержденную общим собранием гг. членов общества в заседании 5 декабря 1879 г. Инструкцию ХО ИРТО имею честь покорнейше просить Вас принять на себя труд собрать гг. членов общества, изъявившим желание образовать отделение в г. Харькове...» [11, л. 15].

Маючи офіційний дозвіл державних установ та інструкцію, затверджену Імператорським Російським технічним товариством, у Харкові представники технічної інтелігенції південного краю 24 квітня 1880 р. провели перші

організаційні збори засновників Харківського відділення ІРТТ, якими й було офіційно започатковано його діяльність.

На перших загальних зборах засновників Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства його головою було обрано одноголосно професора Харківського університету Бекетова М. М., а товаришем голови професора Шимкова А. П. Обрання останніх членів Ради та секретаря ХВ ІРТТ вирішили перенести на загальні збори, призначені на 11.05.1880 р. На цих зборах було обрано «непременных» членів Ради М. С. Авдакова та Д. І. Риніна, і саме ці збори відкрили діяльність товариства, де прийнято рішення про систематичне проведення поточних загальних зборів членів Харківського відділення ІРТТ щомісяця 21 числа. Впорядкована ж діяльність Харківського відділення ІРТТ розпочалась по закінченні літніх ваканцій в кінці серпня 1880 р. Про початок діяльності відділення й наступні події після літніх канікул було повідомлено в Раді ІРТТ листом за №1 від 31.08.1880 р.: «...*Совет ХО ИРТО в своем составе: Председателя – проф. химии Н. Н. Бекетова, товарища председателя – проф. физики А. П. Шимкова, непременных членов: гор. Инж. Н.С. Авдакова, инж. Тех. Д. И. Рынина, секретаря кандидата физ.-мат. наук И. О. Фесенко, уведомляя Совет ИРТО о том, что 24 апреля сего года последовало открытие отделения в г. Харькове, от имени членов отделения приносит глубокую благодарность совету ИРТО, за оказанное содействие к учреждению отделения в г. Харькове...*» [11, л. 16]. До речі, склад Ради ХВ ІРТТ, на наш погляд, заслуговує на окрему увагу. Як зазначалось вище, організаторами та засновниками Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства виступили найбільш активні представники інженерної еліти Харкова, а очолили товариство та його Раді представники науково-технічної інтелігенції: професори Харківського університету хімік М. М. Бекетов та фізик А. П. Шимков, а також кандидат фізико-математичних наук І. О. Фесенко. Такий симбіоз наукового знання та практичного досвіду мав забезпечити, і як показало майбутнє, забезпечив успішне функціонування Харківського відділення ІРТТ на багато років вперед.

На жаль, через відсутність голови Російського технічного товариства П. А. Кочубея в Петербурзі даний лист було оприлюднено лише восени поточного року в першому засіданні Ради ІРТТ, але секретар товариства Ф. М. Львов, вітаючи своїх однодумців з відкриттям регіонального відділення науково-технічного товариства в Харкові, після отримання кореспонденції вислав всі номери «Записок Русского технического общества» з супровідним листом: «*Уведомление об открытии Харьковского отделения РТО от 31 августа за №1, не могло быть доложено Совету общества, потому что Г-н Председатель и Тов. Председателя Общества находятся в отсутствии, но я считал долгом своим поспешить высылкою в отделение Записок общества со времени его основания, исключая 1868 год, так как выпусков этого года осталось только один экземпляр...*» [11, л. 1].

Основним нормативно-правовим документом, на підставі якого здійснювалась діяльність ХВ ІРТТ, була «Інструкція Харківському відділенню», яка за структурою мала багато спільного зі Статутом Російського технічного товариства. Вважаємо, що буде доречним зупинитись більш детально на цьому документі.

Так, у §1 глави І Статуту обґрунтовано мету, коло діяльності та переваги товариства. Аналогічні положення прописано й в І розділі «Інструкції». Засновники Харківського відділення, орієнтуючись на Статут ІРТТ під час складання

«Інструкції», визначили завдання й мету таким чином: «...отделение имеет целью содействовать развитию техники и технической промышленности вообще в губерниях: Харьковской, Полтавской, Екатеринославской, в области Войска Донского, Херсонской, Таврической, Курской и Воронежской» [8, с. 118]. Отже, коло інтересів Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства не обмежувалось лише Харківською губернією, його діяльність охоплювала територію практично всього Півдня Російської імперії. Така визначеність не була випадковою, бо в 1879 р. на означеній території не функціонувало жодного науково-технічного товариства, а питання технічного характеру виникали повсякчасно й вимагали термінового професійного вирішення. Для досягнення вищезначеної мети в §2 виокремлено одинадцять основних завдань, першочергове місце серед яких приділено розвитку гірничої промисловості Півдня, «...в особенности же каменно-угольной и железной» [8, с. 118]. Крім того, в «Інструкції» визначено конкретні заходи, за допомогою яких можливе виконання поставлених завдань: «а) чтения, совещания и публичные лекции о технических предметах; в) распространение теоретических и практических сведений посредством периодических и других изданий; с) устройство выставок мануфактурных и заводских изделий; d) учреждение технической библиотеки и, по мере средств, химической лаборатории и технического музея; e) исследование заводских и фабричных материалов, изделий и особенных употребительных у нас способов работы как по собственному избранию отделения, так и по запросам других обществ и лиц» [8, с. 119].

У главі II визначено склад відділення: Харківське відділення складається з дійсних і почесних членів; регламентовано права членів товариства та склад і права членів Ради ХВ ІРТТ.

ІІІ глава присвячена обґрунтуванню порядку діяльності відділення технічного товариства, яка виражалась в проведенні загальних зборів та чергових. Причому постійна діяльність відділення втілюється саме на чергових зборах, де мають місце технічні доповіді та бесіди й обговорюються різноманітні проблеми з означеного кола технічних питань (§ 10). Особливо важливі справи вирішуються тільки в засіданнях загальних зборів членів Харківського відділення ІРТТ (§ 11). Далі в § 12-16 визначено порядок обрання дійсних членів відділення та членів Ради, регламентовано правомірність загальних та чергових зборів. Одним з обов'язків дійсних членів ХВ ІРТТ визначено сплату членських внесків, які складали 10 крб при вступі й надалі по 10 крб щорічно (§ 17).

Остання, ІV глава – права та кошти відділення. Для впровадження самостійної діяльності ХВ ІРТТ мало свою печатку, на якій всередині викарбовані слова: «мера, вес, число» і напис «Императорское Русское техническое общество. Харьковское отделение». Як бачимо, навіть печатка відображає взаємозв'язок та спільність ідей центрального товариства та його відділення, бо на печатці ІРТТ також записані слова «мера, вес, число».

Що ж до коштів Харківського відділення, то вони склались з чітко визначених джерел, які мали зміст: «...в пожертвованиях, делаемых в пользу его, во взносах его членов, в сборе за посещение публичных лекций и в плате, поступающей от лиц за разрешение технических вопросов и за производство технических исследований» [8, с. 120].

Якщо мета ХВ ІРТТ, сформульована в І розділі «Інструкції», чітко регламентувала територію, то джерела фінансування визначали також зміст та напрями діяльності Харківського відділення Імператорського Російського технічного

товариства: проведення публічних лекцій з метою популяризації технічного знання; вирішення технічних питань на замовлення державних і приватних установ та фізичних осіб; організація та проведення різноманітних технічних досліджень тощо.

Наостанок в «Інструкції» визначено, що відділення має право самостійно вирішувати питання внутрішнього облаштування, будови й діяльності за умови, що ці дії не вступають в протиріччя зі Статутом ІРТТ й правилами, що затверджені в загальних зборах членів товариства 1 березня 1867 р.

Виходячи з проведеного дослідження та на підставі всього вищевикладеного, можна зробити такі висновки:

- дана стаття є першою детальною розвідкою з історії створення та відкриття Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства;

- ХВ ІРТТ було одним з перших науково-технічних товариств на Півдні Російської імперії;

- головною метою створення Харківського відділення ІРТТ було сприяння розвитку техніки та технічної промисловості південного регіону Російської імперії;

- засновниками ХВ ІРТТ виступили представники технічної інтелігенції, державні службовці та підприємці Харківщини: М. С. Авдаков (гірничий інженер, гірничопромисловець), В. В. Димман (інженер, державний інспектор), Є. С. Гордієнко (державний службовець), П. Д. Давидов (вуглепромисловець) та ін.;

- до складу керівного органу відділення – Ради ХВ ІРТТ – було обрано відомих науковців – проф. М. М. Бекетова та проф. А. П. Шимкова. Поєднання наукового знання та практичного досвіду забезпечило Харківському відділенню ІРТТ успішне функціонування.

Бібліографічні посилання

1. **Бастракова М. С.** Наука: «ученые средства» и «ученые силы» / М. С. Бастракова, Г. Е. Павлова // Очерки русской культуры XIX века. – Т. 3. – М., 2001. – С. 293.
2. **Быстракова М. С.** Наука: власть и общество / М. С. Бастракова, Г. Е. Павлова // Очерки русской культуры XIX века. – Т. 2. – М., 2000. – С. 384
3. **Демченко Т. П.** Культурно-просветительная деятельность отделений Русского технического общества на Украине в 1870-1914 годы : ил РГБ ОД 61:85-7/27 / Демченко Тамара Павловна. – Киев, 1984. – 197 с.
4. Доклад инж. Чеховича, посвященный 25-летию юбилею общества // ГАОО. – Ф. 333. – Оп. 1. – Д. 132.
5. Записки Харьковского отделения Императорского Русского технического общества. – 1881. – Год 1. – Вып. 1 – 144 с.
6. Записки Харьковского отделения Императорского Русского технического общества. – 1882. – Год 2. – Вып. 2 – 161 с.
7. **Звонкова Г. Л.** Історія діяльності Південно-російського товариства технологів / Г. Л. Звонкова // Матеріали 10-ої наук. конф. “Актуальні питання історії науки і техніки”. (м. Київ, 6-8 жовт. 2011 р.) / Центр пам'ятвознавства НАН України і УТОПІК. – К., 2011. – С. 37-39
8. Инструкция Харьковскому отделению Императорского Русского технического общества // Зап. Харьков. отд. Император. Рус. техн. о-ва. – 1882. – Год 2. – Вып. 1 – С. 118–120.

9. Кушлакова Н. М. Виникнення та розвиток Катеринославського відділення Імператорського Російського технічного товариства як відбиття процесу формування соціальної структури міста / Н. М. Кушлакова // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження: зб. наук. пр./ Редкол. С. І. Світленко (відп. ред.) [та ін.]. – Вип. 8. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. – С. 150–160.

10. Кушлакова Н. М. Товариський гурток інженерів Катеринославського району: створення, відкриття та перші роки діяльності (1908-1910 рр.) / Н. М. Кушлакова // Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки: Наук. щорічник. – Д.: Нац. гірн. ун-т, 2011. – Вип. 8. – С. 120–129.

11. Об учреждении Харьковского отделения Императорского Русского технического общества // РГИА. – Ф. 90, оп. 1, д. 148. – 32 л.

12. Основания для открытия отделений Русского технического общества в губерниях // Зап. Рус. техн. о-ва. – 1867. – Вып. 1. – С. 51–53.

13. Пилипчук О. О. Історія Київського відділення Російського технічного товариства (1871-1919): дис. на здобуття наук. ступеня к.і.н. / О. О. Пилипчук. – К, 2006.

14. Савчук В. С. Екатеринославское отделение Русского технического общества: основные направления и итоги деятельности / В. С. Савчук // Нариси з історії природознавства і техніки. – К.: Наук. думка, 1994. – Вип. 41. – С. 87–101.

15. Савчук В. С. Первые инженерные собрания и общества в Российской империи / В. С. Савчук // Вопр. истории естествознания и техники. – М.: Наука, 1992. – № 1. – С. 105–111.

16. Савчук В. С. Створення та перші роки діяльності Катеринославського відділення Російського технічного товариства / В. С. Савчук, Н. М. Кушлакова // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки: Наук. щорічник. – Д.: Нац. гірн. ун-т, 2009. – Вип. 6. – С. 130–138.

17. Соболева Е. В. Организация науки в пореформенной России / Е. В. Соболева – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1983. – 262 с.

18. Степанский А. Д. Общественные организации в России на рубеже XIX–XX веков: пособие по спецкурсу/ А. Д. Степанский – М.: МГИАИ, 1982. – 91 с.

19. Стрекопытов С. П. История научно-технических учреждений в России (вторая половина XIX – XX вв.) / С. П. Стрекопытов. – М., 2002. – 425 с.

20. Туманова А. С. Общественные организации и русская публика в начале XX века / А. С. Туманова. – М.: Новый хронограф, 2008. – 328 с.

21. Устав Одесского общества инженеров и архитекторов за 1864 г./ГАОО. – Ф. 2, оп. 1, д. 645 а.

22. Устав Русского технического общества // Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е. – Т. XLI. – № 43219.

23. Филиппов Н. Г. Научно-технические общества России (1866-1917): Учеб. пособие / Н. Г. Филиппов – М.: [Б.и.], 1976. – 214 с.

24. Чорнобай П. О. Катеринославське відділення Російського технічного товариства і діяльність у ньому викладачів Катеринославського вищого гірничого училища / П. О. Чорнобай – Д.: Нац. гірн. ун-т, 2009. – 76 с.

Надійшла до редколегії 18.12. 2013